

Данильченко О. Ю.,
Київський національний університет ім. Т. Шевченка

РЕНЕСАНСНО-ГУМАНІСТИЧНІ ТРАДИЦІЇ ТВОРЕННЯ ОБРАЗІВ У XVI ТА XIX СТОЛІТТЯХ: КОМПАРАТИВНИЙ АНАЛІЗ

Дослідження присвячене компаративному аналізу латиномовної українсько-польської поезії XVI ст. та художньо-естетичної спадщини харківських поетів-романтиків 20-40 років XIX ст. Зроблено спробу визначити закладені ренесансно-гуманістичні літературні традиції творення художніх образів та проаналізовано їх вияви в поезії Левка Боровиковського, Амвросія Метлинського, Миколи Костомарова; визначено спільні теми, мотиви та образи, представлено їх динаміку й змінність у контексті двох літературних епох.

Ключові слова: *ренесанс, романтизм, літературна традиція, образ.*

Исследование посвящено компаративному анализу латиноязычной украинско-польской поэзии XVI в. и художественно-эстетического наследия харьковских поэтов-романтиков 20-40 годов XIX в. Сделана попытка определить заложенные ренессансно-гуманистические литературные традиции создания художественных образов и проанализированы их проявления в поэзии Левка Боровиковского, Амвросия Метлинского, Николая Костомарова; определены общие темы, мотивы и образы, представлена их динамика и изменчивость в контексте двух литературных эпох.

Ключевые слова: *ренессанс, романтизм, литературная традиция, образ.*

The research is devoted to the XVI-th c Ukrainian-Polish Latin-poetry and Kharkov romantic poets 20-40 years' of the nineteenth century artistic and aesthetic heritage comparative analysis. An attempt to determine the inherent Renaissance-humanistic's literary tradition of artistic characters' creation was done and their manifestation in Levko Borovikovsky's, Ambrose Melinsky's, Mykola Kostomarov's poetry were analyzed; common themes, motives and characters were determined, their dynamics and variability in two literary epochs context was presented.

Key words: *Renaissance, Romanticism, literary tradition, character.*

Доба ренесансу поширилася на терени України, на відміну від інших слов'янських народів, у другій половині XVI ст. і суттєво вплинула на формування нової літератури. На початку вона позначилася переробками Біблії, зокрема Євангеліє, на основі народної мови, відкриттям Острозької академії та народних шкіл, виданням Біблії 1581 р., виникненням полемічної літератури, яка мала антиуніатське та антикатолицьке спрямування, виходом першої церковнослов'янської граматики Мелегія Смотрицького і церковнослов'янських словників Лаврентія Зизанія та Павли Беринди. Гуманістичні ренесансні ідеї, проникаючи в культуру і літературу, своєрідно трансформувалися на національному ґрунті.

Здобутки цієї епохи вплинули на формування духовних і національних цінностей народу у наступних століттях, адже у них сформувався “свій стиль життя, виробилася сукупність ідей, кілька суспільно-політичних і культурних орієнтацій, що позначилися на розвитку наступних культурних епох, провідних художньо-естетичних концепцій та громадської думки. XVI століття також було співтворцем нашої культурної історії” [6; 8]. Поширення ренесансних ідей на українських землях сприяло формуванню власних гуманістичних концепцій. Літературні традиції цієї епохи в подальшому знайшли відображення і продовження не лише в добу бароко, а й на початку XIX ст., позначившись на творчості представників напряму романтизму. Це зумовило появу спільних мотивів, тем, ідей та принципів творення художньо-образних систем. Дослідження ренесансно-гуманістичних традицій у творчості поетів-романтиків дає змогу по-новому осмислити джерела літературної і мистецької спадщини XIX ст., зв'язок з історико-літературними традиціями у процесі розвитку української літератури, розглянути мімітичні принципи художнього зображення дійсності. Новизна статті полягає у тому, що вперше визначено традиції українського ренесансу у творчості харківських поетів-романтиків 20-40 років XIX ст. – Левка Боровиковського, Амвросія Метлинського, Миколи Костомарова, проаналізовано їх вияви в поезії, представлено порівняльний аналіз, визначено спільні теми, мотиви та образи. Мета і завдання статті полягають у визначенні впливу закладених ренесансними творами літературних традицій на творчість митців-романтиків, аналізі їх динаміки і змінності у творчому мисленні латиномовних поетів XVI ст. і харківських поетів-романтиків 20-40 років XIX ст.

Як зазначає Д. Чижевський, “ренесанс (не в своїй початковій формі) прийшов до слов'ян лише в останній фазі свого розвитку [...], він був видозмінений чи й витіснений реформаторськими течіями” [3, с. 111]. Тобто, у слов'янських народів ця доба не набула вагомого значення, хоча і дала значну кількість матеріалу для аналізу.

Протягом тривалого проміжку часу література цієї епохи ігнорувалася, а латиномовні і польськомовні твори не вважалися українськими, адже їх відносили до творів католицького походження, не вдаючись до аналізу змісту чи походження авторів. Одним із перших питання про їх приналежність та актуальність порушив Іван Франко у статті “Суспільно-політичні погляди М. Драгоманова” (1906 р.), наголошуючи на об'єктивності студіювання здобутків української літератури. Загалом, як один з періодів розвитку вітчизняного письменства, ренесанс вперше був відзначений Д. Чижевським в “Історії української літератури” (1956 р.), а згодом у його “Порівняльний історії слов'янських літератур” (1968 р.). Радянські літературознавці звернулися до цього питання у 60-х рр., про що свідчить виголошена на Міжнародному з'їзді славістів 1963 р. і опублікована доповідь І. Голєніщева-Кутузова “Гуманізм у східних славян (Україна і Белорусія)”. Серед пострадянських медієвістів, які у тому чи іншому контексті розглядали літературу XVI ст., варто відзначити В. Яременка, В. Шевчука, В. Крєкотня, Д. Наливайка, О. Пахльовську, О. Савчук, І. Савченко та ін. Саме завдяки працям цих вчених явище багатомовності в давньому українському письменстві утвердилося як один з вагомих методологічних принципів його студіювання, що в свою чергу дало можливість досягнути творчий спадок цілого ряду письменників XVI-XVII ст.: Юрія Дрогобича, Павла Русина з Кросна, Миколи Гусовського, Себастьяна Фабіяна Кленовича, Симона Оріховського, Симона Пекаліда, Георгія Тичинського, Григорія Чуга та ін.

Ренесанс, як “одна з найрішучіших змін в історії духового життя Європи” [2, с. 244] наповнила літературу новим змістом, відродивши ідеали античності – гуманізм, гармонійну і одухотворену красу, “нове” відкриття людини та природи” [3, с. 98], натурфілософське світосприйняття, секуляризацію зображення людини. Окрім повернення до античних літературних форм і традицій, доба характеризувалася зверненням письменства до латинської мови, яка стала на той час на один щабель із грецькою.

Неолатинська література стала однією з літературних тенденцій загальноєвропейського ренесансу, яка реалізувала гуманістичну концепцію встановлення національної культури і мови з метою розвитку народів Європи та прагнення митців творити в єдиному у інтернаціональному літературному контексті. Латиномовна література на Україні творилася у цьому ж таки контексті “у становищі українського шляхетства, що полонізувалося, але не втрачало питомого зв’язку з рідною землею” [4, с. 50]. Латинська мова, ставши для русинів засобом осягнення мудрості віків і можливість спілкуватися з освіченими людьми Європи, давала змогу переносити античні образи, сюжети та ідеї на національний ґрунт. Вони успішно адаптувалися, але більш повно розвинулися і функціонували в епоху бароко. Поети того часу латиною розповідали усьому світові про український народ та землю, зазначаючи свою приналежність до Русі. Латинь за тогочасних історичних умов “була своєрідним буфером проти денационалізації та асиміляції – для українців проти полонізації” [6, с. 12].

Вихідці з української та білоруської знаті навчалися за кордоном – у Кракові, Празі, Падуї, Болоньї, так як не мали змоги отримати освіту на батьківщині. Здобуваючи латиномовну освіту та засвоюючи кращі ренесансні здобутки, вони сприяли переорієнтації України на Європу і її виходу з культурної ізоляції, що сформувалася протягом попередніх двох століть. Європейська освіта і виховання, основана на високопатріотичній літературі античності, стимулювала розвиток їх патріотичних почуттів та вираження синівської любові до землі, що породила. В першу чергу, це проявлялося у самоідентифікації, про яку попередньо зазначалося, – русин, роксолянин, рутенець і т. д. По-друге, батьківщина у їх творчості мала виключно позитивне звучання, що засвідчувало відданість митців рідній землі і народу, вшанування історичного минулого. Для поетів такий зв’язок був однією з ознак досконалої доброчесної людини. Саме тому у їх творчості ця тема “звучить драматично, вона – її серцевина. І хоча майбутнє рідної землі неоднозначне, зате драматизується сучасне, в душах поетів – тривога і стурбованість, громадянський неспокій. Їхня творчість є всеохоплюючим висловом духовного життя, патріотичної активності” [6, с. 11].

Перебуваючи поза межами батьківщини, митці оспівували власні почуття суму за нею, переживання за майбутнє, славили її красу і велич. Образ рідної землі в їх поезії набуває зворушливого і турботливого звучання. Зокрема, Павло Русин з Кросна звертається до України: “найдорожча моя”, “мамо”, “батьківщина щаслива” [6, с. 48], створюючи зворушливий, ліричний, але водночас сильний і потужний образ. Його вірш “До Севастьяна Маді...” наповнений ностальгією, замилювання її красою та гордістю за багатства і вікову славу: “Здрастуй, мій краю! Ти милий владиці зористого неба! / Здрастуй, о земле, ущерть повна багатства й добра! / Здрастуй, мій краю, що страх ти наводиш на знать гордовиту! / Здрастуй, о земле моя, мила для вчених людей!” [6, с. 48]. Митець прямо наголошує на самодостатності батьківщини: “Ти-бо сама усе маєш, що тільки у різних країнах / Можна знайти, що росте в світі широкім оцім. / Ти самостійно, без інших земель, можеш жити привільно, / Знов же без тебе прожить жодна не зможе земля” [6, с. 48].

Білорусько-український поет Микола Гусовський у латиномовній поемі “Пісня про зубра” натхненно возвеличує не лише Русь, а й усі слов’янські землі та народи. Неповторна природа, завзятість і мужність людей, які проживають на слов’янських землях і ведуть за них постійну боротьбу, розкриваються у масштабних художніх образах як природи (зубр, ліси, поля, ріки, плодоносна земля), так і багатостраждального народу. Автор неодноразово підкреслює споконвічну єдність людини і природи, гармонійність їх стосунків. Микола Гусовський захоплено описує красу, багатства і достоїнства землі, говорить, що “великі дива тут у нашій країні побачити можна; / Чи то господь людям відкрити це бажає” [6, с. 83], але дещо завуальовано порушує і більш значимі проблеми, наприклад стосунки з церквою: “В нашій столітті почуєш в народі дива розмаїті, / Хоч переслідує всіх церква за ці чудеса” [6, с. 83], підкреслюючи жорстокість церковних служителів. Турбує його історичний шлях народів, їх постійна боротьба за незалежність, автор говорить, що “лютість і гнів небувалий – причина знущань цих нелюдських” [6, с. 85] В центрі уваги – доля оспіваної батьківщини.

Надзвичайно різноплановий і величний образ України постає у одному з кращих творів давнього письменства – поемі “Роксоланія” Севастьяна Фабіана Кленовича. Він прагне усьому європейському світові, який нічого не знає про батьківщину, розповісти про її велич та про себе, як про люблячого і гордого сина Русі. “Роксоланія” – це ніби вигук радості блудного сина, який повернувся на рідну землю і щасливий од того, що бачить її. Він хоче її прославити, розповісти про неї, адже приступив до батьківського порога й чекає, що його приймуть тут з радістю, що справу його продовжать” [5, с. 64].

Автор не визначає її як самостійну державу, але водночас не ідентифікує як частину Польщі чи Литви, використовуючи словосполучення “наша країна”, “наша земля”. Народ називає “русинами” або ж “русами”. Переповідаючи основні віхи минулого свого краю, осмислює походження народу і пропонує власну версію. Поема написана у формі путівника Роксоланією для парнаських муз на чолі з Аполлоном, які втратили місце на Парнасі і шукають землю, щоб на ній оселитися – новий Парнас. Запропонований образ Парнасу, на нашу думку, посвідчує високий рівень розвитку науки, культури і мистецтва України, яка в майбутньому мислить стати осередком європейської культури. Саме тому, митець наводить велику кількість доказів на користь висунутої тези. Поема детально оповідає про усі сфери життя і діяльності русичів, а образ Роксоланії – Рутенії – України має монументальне зображення, наближене до величного образу Київської Русі в середньовічних творах. Цей образ отожднюється з образом лісу, де все спокійне і величаве, сповнене багатоголосого пташиного співу і багатств природи, адже “без сумніву, спершу ліси нам створив бог всевладний, / Духів у них поселив, щоб берегли ці місця [...] ліс тут з’явився раніше, ніж “Русь”, цього краю імення” [6, с. 119]. Детально описує Кленович добробут країни, ремесла народу, особливості скотарства у русичів, говорячи про “щасливу землю”, де “вина родить земля, а ось мед – він небесного роду” [6, с. 144]. Говорить він у поемі і про красу українських міст, серед яких із особливим захопленням відзначив Львів: “Місто спокою мого, я тобі присвятив свою працю!” [6, с. 149] та “могутню

столицю князів давньоруських” – Київ: “Знайте всі люди, що Київ на Чорній Русі важить стільки, / Скільки для всіх християн Рим стародавній колись” [6, с. 153]. Митець оспівує героїчне минуле цього міста, відтворюючи військові звичаї і картини походів. Приділяє увагу він і християнському способу життя народу: детально зображує звичаї, традиції, обряди, переповідає фольклорні перекази і легенди, вводить чарівні сюжети про диявольські сили. На завершення Кленович відгукується про Роксоланію як благословенне місце: “Руси отим, які будуть у царстві небесному жити” [6, с. 167]. Таким чином, образ України і її народу постає перед читачами надзвичайно масштабно – самодостатня країна, яка завдяки своїм природним багатствам, талановитому і працьовитому народу, історичному досвіду впевнено і незалежно крокує до європейської спільноти.

Творча спадщина *харківських поетів-романтиків 20-40 років XIX ст., зокрема* Левка Боровиковського, Амвросія Метлинського, Миколи Костомарова теж пов’язана з пробудженням національної свідомості, що сприяло зацікавленню минулим України, народною творчістю. Поети вдавалися до історичних та патріотичних мотивів, вбачаючи у своєму народі та землі невичерпне джерело поетичного натхнення та духовного відродження нації. Своїми творами вони засвідчили самобутність української культури і літератури, зробивши не лише твори минувшини, а й фольклор основою творення художніх образів та нових тем. Специфічного звучання набула тема України у творчості поетів, що зумовило динаміку її образу. Як зазначає Д. Чижевський, “інтерес до народної поезії, до народного побуту та висока їх оцінка, інтерес до минулого та знову висока оцінка занедбаних, недооцінених сторінок минулого, інтерес до національно-своєрідного, любов до некультивованої природи – це ті моменти, які мусили звернути увагу представників східноєвропейських народів на їх старовину” [2, с. 412-413]. Тобто, основними темами українських митців-романтиків були історія і народ, що зумовлювалося прагненням подолати пануючу на той час думку про “неповноту” української літератури. Саме ці риси є подібними до ренесансно-гуманістичних літературних тенденцій XVI ст., як і студювання античних творів та дотримання концепцій гуманізму.

Харківська школа романтизму стала першим осередком цього напрямку в Україні і відіграла значну роль у розвитку її духовного життя. Розпочинає “харківську романтику” Левко Боровиковський, який ще в шкільні роки дуже добре ознайомився з кращими здобутками античної літератури, що згодом позначилося на його байках. Риси романтизму простежуються дещо пізніше у його поезії та перекладах Горация, яким притаманний відтінок українізації. Його оригінальні твори – балади та думи, характеризуються історичною тематикою, мотивами боротьби українського народу проти іноземних поневолювачів. Зокрема, героїка минулого звучить у поезії “Бандурист”, де автор вперше звернувся до образу народного співця, а у вірші “Дніпр” митець просить “прадіда віків”: “Розгласи в далекий край/ Славу давнюю України/ І князів святії тайни / Перед світом не скривай!” [2, с. 431].

Амвросій Метлинський у своїй спадщині “поєднав філософію Гегеля з романтичними мотивами” [2, с. 428], надаючи великого значення словесній творчості як засобу вираження думок, переживань, бажань. Головні мотиви його поезії – доля народу, нації, мови, культури, літератури, тобто проблеми загальнонаціонального звучання. Саме тому образна система творів пройнята громадянським пафосом і представлена багатьма символами, що репрезентують історичне минуле батьківщини – пожежа, буря, грім, блискавка, ніч, степ з могилами, бандурист тощо. Образ України в його творах набуває песимістичного і навіть трагічного звучання, адже він пророкує загибель національного життя, рідної мови, що асоціюється у нього із загибеллю цілого світу і настанням німоти. Героїчна і національно-патріотична тематика насичена потойбічною фантастикою і має досить похмуре забарвлення.

Незначна поетична спадщина ще одного представника цієї школи романтизму відомого історика Миколи Костомарова витримана у подібних темах і настроях, хоча характеризується оптимістичним спрямуванням. Його надії на українське відродження покликана реалізувати саме поезія, що допоможе відродити увесь світ. М. Костомаров, будучи людиною широко освіченою, знав і любив класичну світову літературу, зокрема твори античності, але українське слово, пісня, історія завжди були його найглибшою любов’ю. Він бачив себе у ролі співця, провісника: “Співатиму, співатиму, поки гласу стане, / хоч і слухать не захочуть, я не перестану” [2, с. 434]. Його ранні українські поезії, видані збірками “Українській балади” (1838), “Вітка” (1841), репрезентують коло інтересів – Україна й античний світ, а вірші характеризуються філософською і громадянсько-політичною тематикою. Оспівуючи старокнязівські часи (“Ластівка”, “Митуса”) і гетьманщину (“Дід-пасічник”), він “бачить у цьому минулому національну традицію, яка тягнеться й до сучасності” [2, с. 433]. Митець акцентує увагу на історичній єдності України, ототожнюючи її з єдністю територіальною.

Отже, харківська школа романтиків реалізувала попередньо закладену ще в добу ренесансу гуманістичну концепцію становлення та розвитку національної літератури, мови, культури з метою ствердження української нації в європейській спільноті. Літературні ренесансні традиції *стали основою світогляду митців епохи романтизму, визначили спільні теми, мотиви і образи, які еволюціонували у творчості поетів-романтиків, окресливши нові тенденції розвитку художньо-образних систем.*

Література:

1. Пахльовська О. Українсько-італійські літературні зв’язки XV-XX ст. / Оксана Пахльовська. – К. : Наукова думка, 1990. – 216 с.
2. Чижевський Д. І. Історія української літератури / Дмитро Іванович Чижевський. – К. : ВЦ “Академія”, 2008. – 568 с.
3. Чижевський Д. І. Порівняльна історія слов’янських літератур : У двох книгах / Переклад з німецької. – К. : ВЦ “Академія”, 2005. – 288 с.
4. Шевчук В. Муза Роксоланська : Українська література XVI-XVIII століть : У 2 кн. / Валерій Шевчук. – Кн. 1. Ренесанс. Раннє Бароко. – К. : Либідь, 2004. – 400 с.
5. Шевчук В. Співець Роксоланії / Шевчук В. // Дорога в тисячу років : Роздуми, статті, есе. – К. : Рад. письменник, 1990. – 411 с.
6. Яременко В. Українська поезія XVI ст. // Українська поезія XVI ст. – К. : Рад. письменник, 1987. – 287 с.